

*Geç Dönem Osmanlı Toplumunda Köylünün Sosyo-Ekonomik Durumu: Yönetilen Zümre Olarak Kendi İfadelerine Göre Uşak Köylüsü**

Biray ÇAKMAK

Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
E-mail: biray.cakmak@usak.edu.tr

ÖZ

ÇAKMAK, Biray, **Geç Dönem Osmanlı Toplumunda Köylünün Sosyo-Ekonomik Durumu: Yönetilen Zümre Olarak Kendi İfadelerine Göre Uşak Köylüsü**, CTAD, Yıl 11, Sayı 21 (Bahar 2015), s. 59-81.

Tarihî araştırmalarda, tarihe tanıklık edenlerin ifadeleri büyük önem taşır. Tarihin tanıklarının, tarih yazımı gibi bir kaygılarının olmadığı dikkate alındığında ise bu önem daha da artar. İfadelerin objektif değeri, büyük ölçüde tartışmasız hale gelir. Hatta araştırılan kişi ya da zümrenin, kendini ne şekilde gördüğü, tanımladığı, anlattığı, yazana da okuyana da büyük bir keyif ve haz verir. Tarihçi, böyle durumlarda, katalizör işlevi görmeyi peşinen kabul eder. Peşinde koştuğu hakikati, kendisi yerine, ele aldığı dönemin tanıklarına anlatırmayı büyük bir şans olarak görür. Gerçekleri, anlatırmayı tercih eder. Bu takdirde salt gerçeğin epistemolojik sorumluluğunu, üstlenme gereği de duymaz. Empati yapma, hem-hâl olma gerekliliğini gözardı eder. Çalışma, kaynakların bahsettiği cömertliği kullanarak, 19. yüzyıl sonlarında Uşak Kazası köylülerinin sosyo-ekonomik durumunu, doğrudan köylünün ağzından okuyucuyla buluşturmak amacıyla kaleme alınmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde yer alan belgelerdeki

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 111K286 Nolu ve *Modernleşen Osmanlı Taşrasında Yönetmek ve Yönetilmek: Devlet, Eşraf ve Muhalefet (1876-1908)/Batı Anadolu Kazaları Örneğinde Bir İdarî Tarih Tablîli* isimli proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

bilgiler üzerine inşa edilen çalışma, köylünün sosyo-ekonomik durumunu olumsuz etkileyen beşerî ve doğal unsurlara dikkat çekmekte, bu unsurların köylüye olan menfi etkileri üzerinde durmaktadır. Çalışmada bunlar, gerçeklerin hayatlarını kuşattığı tarihin tanıklarına, gerçeğe sadakat kaygısıyla yaptırılmaktadır. Neticede, doğal afetler ve iltizam gibi unsurların etkisiyle köylünün, sosyo-ekonomik durumunun, gelişen bölgesel ve uluslararası ticarete rağmen, son derece kötü olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Köylü, Uşak Kazası, İltizam, Doğal Afetler, II. Abdülhamit Dönemi

ABSTRACT

ÇAKMAK, Biray, **The Socio-Economic Situation of the Peasantry in the Late-Ottoman Society: The Peasantry in Uşak Province as the Ruled Class in Their Own Narration**, CTAD, Year 11, Issue 21 (Spring 2015), p. 59-81.

The narrations of the witnesses of a historical event have of crucial importance for research in the field of history. The fact that those witnesses do not have such a historiographical concern made this more significant. The objective value of those narrations is undoubted. Witnesses' own observations make the research fruitful and tasteful both for the writer as well as the reader. Under such a circumstance the historian initially accepts himself/herself as the catalyst. He/She sees this as a chance to let the witnesses narrate instead of him/herself in search of the truth. Thus, this study aims to introduce the situation of peasantry around the Uşak province deriving from their own experience directly in their own narration. Relying on the archival documents from various categories of the Prime Ministry Ottoman Archives, the study draws attention to the natural and humane factors that affected their situation and makes an emphasis on the negative factors. It concludes that factors such as natural disasters and farming taxes (*iltizam*) deteriorated the socio-economic situation of peasantry in spite of the developing regional and international trade in the light of those narrations.

Keywords: Peasantry, Uşak province, farming taxes, natural disasters, Era of Sultan Abdulhamid II

Giriş

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayatın esas sektrn, tarım ve hayvancılık oluşturdu. Madencilik ve imalat sanayi, diğer üretim sektörlerini meydana getirdi. Bu sektörler arasında, tarım ve hayvancılık, nitelik ve nicelik itibarıyla en önemli sektrlerdi. Zira Osmanlı toplumunda nüfusun büyük bir kısmı, kırsal kesimde, yani köylerde, yaşamaktaydı. şehirli nüfusun, toplam nüfusa oranı, şehirleşmenin kısmen arttığı 19. yüzyıl sonlarında dahi, azamî %25

nispetindeydi.¹ Kısaca tarım ve hayvancılık, en önemli istihdam ve geçim kaynağı idi. Bu sebeple kamu maliyesinin, en önemli varidat kalemlerini, aynı olarak tahsil edilen aşar vergisi ile nakdî olarak tahsil edilen ağnam vergisi oluşturdu.²

Osmanlı Devleti, mirî araziye, genelde hububat üretimine tahsis etti. Bu arazi, daimî kiracı statüsündeki köylüye tapu resmi ile verildi. Köylü, araziye mütemadiyen ekmekle mükellefti. Buna karşılık devlete, aynı ve nakdî çeşitli vergiler verirdi. *Rüsum-ı şer'îye, tekâlif-i örfîye ve avârız-ı divaniye* köylünün ödediği başlıca vergi gruplarıydı. Köylü, bunlar yanında, ayrıca tekâlif-i örfîye kapsamında, *zühûrâta* bağlı çeşitli isimler altında vergiler öderdi.³ Bu vergiler arasında en önemlisi aşar vergisi idi.⁴ Aşar vergisi, miktarından ziyade, tahsil usulü ile sürekli köylünün ve devletin gündemini işgal etti. Osmanlı Devleti, tımar sistemi önemini koruduğu müddetçe aşar vergisinin tahsilini, genelde dirlik sahiplerine terk etti. Bununla birlikte aşar vergisinin, *ihâleten idâre* edildiği de oldu. Ancak esas olarak *ihâleten idâre*, 17. yüzyıldan itibaren, tımar sisteminin önemini yitirme sürecine girmesini ve devletin nakit paraya olan ihtiyacının artmasını müteakib yaygınlık kazandı. 1695 yılında, yaşanan sorunlar sebebiyle *ihâleten idâre* usulünün kısmen farklı bir şekli olan malikâne sistemine geçildi. Ancak bu usulün sakıncaları, kısa sürede görüldü. Üretim ile vergi gelirlerinin arttırılmasına ve köylünün korunmasına yönelik tasavvurların gerçekleşmediği görüldü.⁵ Aşar vergisinin tahsil usulü, 18. ve 19. yüzyılda da gündemden düşmedi. Tanzimat Fermanı'nda, *ihâleten idâre*nin olumsuzlukları belirtilerek, kaldırıldığı ilan edildi ise de kısa sürede aşar vergisinin, *emâneten idâre*sinin güç olduğu anlaşıldı. Tekrar *ihâleten idâre* usulüne dönüldü. Sonraki yıllarda, ahalinin şikâyetleri ve yaşanan sorunlar sebebiyle ara ara *ihâleten idâre* usulü kaldırıldı.

¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan (çev.), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 148.

² Bu vergiler ve Osmanlı kamu maliyesi bakımından önemleri hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 799-804; Donald Quataert, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia, 1876-1908*, University of California, Los Angeles, Ph. D., 1973, p. 14; Engin Deniz Akarlı, *The Problem of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University, 1976, p. 154-156, 201.

³ Bu hususta bkz. Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, XXIII, Ankara, 1959, s. 575-610.

⁴ Bu verginin 19. yüzyıldaki önemlerine dair bkz. Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış İslahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Halil İnalçık ve Donald Quataert (Eds), Süphan Andıç (Çev.), Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 972-973; Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 132-144.

⁵ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973*, Osman Okyar (Ed), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 236-250.

Ancak başarılı olunamayarak, tekrar iltizam usulüne dönüldü. Bununla birlikte aşar vergisinin tahsili usulü ile ilgili şikâyetler, tartışmalar ve çözüm arayışları sürekli devam etti.⁶

19. yüzyılda Osmanlı vergi ve arazi sisteminde çeşitli değişiklikler meydana geldi. 1858 tarihli arazi kanunnamesi ile mirî arazinin mülkiyet ve tasarruf haklarında bazı düzenlemeler yapıldı. Aynı zamanda vergi sisteminin ıslahına çalışıldı. Arazi kanunnamesi ile arazi tasarruf haklarında şahıslar lehinde bazı düzenlemelere gidildi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, mirî arazi üzerindeki rakabe hakkından vazgeçmedi.⁷ Vergi sisteminde, aşar ve ağnam vergileri, köylünün ödediği temel vergileri oluşturmaya devam etti. Kısaca vergilerde ve toprak hukukunda gelenek, ana hatları ile devam etti.

19. yüzyıl sonlarında Uşak Kazası köylüsünün sosyo-ekonomik durumunu olumsuz etkileyen temel unsurları; doğal afetler ile iltizam usulü oluşturdu. Uşak Kazası köylüleri, son derece ağır sosyo-ekonomik şartlarla karşı karşıya kaldılar.

Doğal Afetler

II. Abdülhamit Dönemi'nde Uşak Kazası köylüsünü olumsuz etkileyen en önemli unsurlardan birini, sık sık yaşanan doğal afetler teşkil etti. 1879 yılında yaşanan çekirge afeti, köylüyü yemeklik ve tohumluk zahireden mahrum bıraktı. Bu sebeple köylüye, devlet tarafından geri ödenmek üzere yemeklik ve tohumluk zahire dağıtıldı.⁸ Aynı şekilde 1887 yılında yaşanan kuraklık, köylüyü ciddi bir şekilde etkiledi. Köylü, yemeklik ve tohumluk zahire temin edemedi. Kazada hububat fiyatları hızla arttı. Muhtekir tüccarlar, ellerindeki hububatı,

⁶ Bu hususta, 1888 tarihli belgedeki, *ma'lûm-ı 'âli-i hazret-i pâdişâhî buyurulduğu üzere öteden beri mahsûlât-ı arzıyyeden alına gelen resm-i 'ösr mültetçimlere ihâle ve illizâm olunmakda olduğu hâlde bunların ehl-i zirâat haklarında vukû'a gelen mezâlîm ve te'addiyâtı ber tarafca envâ'-ı şikâiyâtı da'vet eylediğinden bu usûlün ref' ve ilgâsı vâlid-i mâcid-i kesîri'l-mebâmid-i hazret-i şehriyârî efendimizizin cülûs-ı hümâyûnları senesinde neşr ve i'lân olunan Gülbâne Hatt-ı Hümâyûnu'nda ta'dâd olunan tedâbir-i ıslâhiyye sırasında zîker olunmuş olduğu hâlde usûl-ı mezâkirun devâmından ol zamanın vükelâ ve ba'zı müteneffizân ricâlî ez-ber-cihet müstefid olduklarından bunun ilgâsına dâ'ir kâ'in Hatt-ı Hümâyûn-ı mezâkirada öyle bir şey va'ad olunmamış gibi davranılmış ve ba'debu cennet-mekân Abdülaẓîz Han Hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında dahi bununla takayyüd olunmayub Hersek İsyânı münâsebetiyle neşr olunan fermân-ı âlîde işbu illizâm usûlünün ref' ve ilgâsıyla başka bir sûret itihâzına karar verilmiş olduğu i'lân kılınmış ise de yine olbâbda esâslı bir şey' yapılamamış idi. Muabharan ya'ni bundan üç sene mukaddem bu illizâm usûlünün sûret-i cedîdede ref' ve ilgâsı kavarlaşdırılarak resm-i 'ösrün doğrudan doğruya hükümet ma'rifetiyle abz ve tahsili ve bunun ilerüde ya'ni bir sene sonra bir sûret-i münâsibede arzî üzerine tahmil olunmak üzere Aydın ve Hüdevendigâr vilâyetlerinde birer sancakda tecrübesi icrâ' olunub ba'debu bâsıl olacak netîceye göre icâbının icrâsı meclisce karar altına alınub irâde-i seniyyesi dahi istihsâl kılınmış olduğu hâlde icrâ' olunan tecrübenin netîcesi bâsıl eylediğine dâ'ir ol vakıtden berü bir şey' işildimciyüb şeklindeki ifadeler açıklayıcıdır (BOA. Y. PRK. KOM. 6/33, 18 Ocak 1888/4 Ca 1305).*

⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat*, I, İstanbul, 1999, s. 382.

⁸ BOA. İrade, Dâhiliye, 65208.

piyasaya sürmeyerek kuraklıktan azamî çıkar sağlamaya çalıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, muhtekir tüccarın elinde mevcut olan hububatı, sabit bir fiyatla cebren köylüye satması için cibrî karar aldı. Bu arada kamu maliyesinin olumsuz şartları sebebiyle, devlet, köylüye, yeterince tohumluk ve yemeklik zahire tevzi edemedi. Köylülerin ihtiyaç duyduğu zahirenin, mahallî tüccarlar tarafından karşılanması kararlaştırıldı. Buna göre tüccarlar, köylülerin ihtiyacı olan yemeklik ve tohumluk zahireyi, borç olarak verecek, daha sonraki yıllarda, hasat zamanında, köylü, tüccara olan borcunu ödeyecekti.⁹ Bu çerçevede Uşak eşrafından Tiridzade Mehmet Paşa'ya, çok sayıda köyün zahire ihtiyacını karşılama görevi verildi. Tiridzade Mehmet Paşa, senet karşılığında, köylülere, tohumluk ve yemeklik zahire verdi. Böylece Uşak köylüsü, Tiridzade Mehmet Paşa'ya borçlandı.¹⁰ Sair eşraf da köylülere, aynı şekilde, daha sonra ödenmek üzere, zahire ve nakit para verdi. Müteakip yıllarda, köylüden alacağı olan eşrafa, köylülerin aşar ihaleleri verildi. Bu süreçte köylü, çeşitli zulümlere, haksızlıklara maruz kaldı. 1894 yılında Uşak kasabasında yaşanan büyük yangının da köylü üzerinde olumsuz etkileri oldu. Kasaba ahalisinin büyük kısmının haneleri yandı. Kendi hanelerini inşa edecek iktisadî güçten mahrum olan ahali, çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Osmanlı Devleti, ahaliye çeşitli yardımlarda bulundu. Konaklamaları için çadırlar gönderdi. Hanelerini inşa etmeleri için Memalik-i Mahruse-i Şahane'deki devlet memurlarından yardım topladı.¹¹ 1898 yılında yaşanan küçük ölçekli kuraklıklar da köylüyü olumsuz etkiledi. Harmanların mültezimler tarafından zamanında taşir edilmemesi sebebiyle yağın yağmurlar da, hasada zarar verdi. Köylü yemeklik ve tohumluk ihtiyacını karşılamak için devlete ve eşrafa başvurdu. 2 Ekim 1887 tarihinde yaşanan ve tekerrür eden deprem de köylüler üzerinde, uzun süre etkisinden kurtulmayacakları tahribatta bulundu. Banaz nahiyesi ile merkezine bağlı

⁹ Bu kuraklığın etkileri ve alınan tedbirler hakkında bkz. BOA. A. MKT. MHM. 495/46, 15 Aralık 1887/29 Ra 1305; BOA. A. MKT. MHM. 496/69, 6 Nisan 1888/24 B 1305; BOA. DH. MKT. 1466/107, 30 Kasım 1887/14 Ra 1305; BOA. DH. MKT. 1492/50, 7 Mart 1888/23 C 1305; BOA. DH. MKT. 1498/80, 3 Nisan 1888/21 B 1305; BOA. DH. MKT. 1501/6, 15 Nisan 1888/3 Ş 1305; BOA. DH. MKT. 1502/63, 20 Nisan 1888/8 Ş 1305; BOA. DH. MKT. 1566/95, 21 Kasım 1888/17 Ra 1306; BOA. MV. 26/69, 12 Aralık 1887/26 Ra 1305; BOA. MV. 27/69, 19 Ocak 1888/5 Ca 1305; BOA. MV. 30/19, 19 Mart 1888/6 B 1305; BOA. MV. 30/58, 2 Nisan 1888/20 B 1305; BOA. DH. MKT. 1512/68, 16 Haziran 1888/6 L 1305.

¹⁰ Tatar Köyü ayarı Sipahioğlu Şerif'in 19 Aralık 1888 tarihinde verdiği, *efendim köyü bâli bizîm köyümüüzün virgüsüne virecek ve virgüden bâkîsine de kendi alacağını alacak kîfâyet itmeyecek olur ise yigirmi seneye kadar doyurmak ve köylülerin ihtiyâc-ı zarûriyesini def' etmek üzere mukâvele itdik öyle virdik ve köylüler de memnûn oldular virdiler* şeklindeki ifadesi için bkz. BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308.

¹¹ Bu yangın için bkz. Biray Çakmak, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, 15, Ankara, 2011, s. 64-81.

köylerde etkili olan deprem sonucunda birçok köylü aç ve açıkta kaldı.¹² Kaza dâhilinde benzer şekilde, küçük çaplı sair afetlerin de köylü üzerinde menfi etkileri oldu. 1893 yılında Karahallı ve çevresinde etkili olan dolu ise bazı köylüleri hasattan mahrum bıraktı. Hayvanları telef oldu. Meyve hasadı zarar gördü.¹³ Kaza dâhilinde yaşanan küçük çaplı yangınlar da ahali üzerinde olumsuz etkilerde bulundu.¹⁴

Vergilerini ödedikten ve temel ihtiyaç maddelerini karşıladıktan sonra, gerçekleştirdiği üretim faaliyetlerinden sermaye birikimi yapamayan köylü, doğal afetlerin de etkisi ile mecburen borçlanmak zorunda kaldı. Bu durum, eşrafın gücünü artırarak, köylüye, çeşitli haksızlıklar yapmasına zemin hazırladı. Nitekim Uşak eşrafından Tiridzade Mehmet Paşa¹⁵, hem köylüye en fazla

¹² Bu depremin meydana getirdiği hasar ve sonrasında alınan tedbirler için bkz. BOA. A. MKT. MHM. 495/9, 31 Ekim 1887/13 S 1305; BOA. A. MKT. MHM. 496/50, 25 Ekim 1887/7 S 1305; BOA. A. MKT. MHM. 496/69, 6 Nisan 1888/24 B 1305; BOA. DH. MKT. 1455/100, 19 Ekim 1887/1 S 1305; BOA. DH. MKT. 1455/41, 17 Ekim 1887/29 M 1305; BOA. DH. MKT. 1457/96, 27 Ekim 1887/9 S 1305; BOA. DH. MKT. 1474/42, 4 Ocak 1888/19 R 1305; BOA. DH. MKT. 1475/37, 6 Ocak 1888/21 R 1305; BOA. DH. MKT. 1479/81, 23 Ocak 1888/9 Ca 1305; BOA. DH. MKT. 1486/47, 17 Şubat 1888/4 C 1305; BOA. DH. MKT. 1566/95, 21 Kasım 1888/17 Ra 1306; BOA. DH. MKT. 1455/41, 17 Ekim 1887/29 M 1305; BOA. İrade, Dâhiliye, 82433, 3 Ekim 1887/15 M 1305; BOA. İrade, Dâhiliye, 82581, 11 Ekim 1887/23 M 1305; BOA. İrade, Dâhiliye, 83383, 28 Aralık 1887/12 R 1305; BOA. MV. 25/42, 20 Ekim 1887/2 S 1305; BOA. Y. A. Hus. 207/83, 25 Ekim 1887/7 S 1305. Bu konuda ayrıca bkz. Ahmet Halaçoğlu, “Uşak’ta İki Doğal Âfet; 1887 Depremi ve 1894 Büyük Yangını”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, 14-16 Nisan 2011*, Uşak, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Doç. Dr. Mehmet Karayaman (Eds), Cilt II, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, İzmir, 2011, s. 697-699.

¹³ Paşalar, Delihıdırlı, Karahallı, Buğdaylı ve Kaykılı Köyleri’nde hasarata sebep olan dolu afeti için bkz. BOA. DH. MKT. 81/34, 9 Temmuz 1893/24 Z 1310.

¹⁴ Mesela 18 Mayıs 1901’de, Uşak Kasabası’nın Tahıl Pazarı mevkiindeki çarşıda meydana gelen küçük çaplı yangın için bkz. Hüdavendigâr Gazetesi, 1948, 22 Mayıs 1901/3 Safer 1319; BOA. DH. MKT. 2490/32, 28 Mayıs 1901/9 S 1319; BOA. DH. MKT. 2505/102, 2 Temmuz 1901/15 Ra 1319. Yine Göbek Kasabası’nda, 22 Ocak 1887 tarihinde, Süllüoğlu Mustafa’nın dükkânında çıkan yangın için de bkz. BOA. Y. A. Hus. 198/87, 16 Ocak 1887/20 R (4) 1304.

¹⁵ Tiridzade Mehmet Paşa hakkında, *Uşsâk kazâsı eşrafından ve tüccâr-ı mu’teberânından Tiridzâde Mehmed Efendî Avrupa ve Amerika ve sâ’ir memâlik tüccârânıyla kalîçe ve kâlim ve palamut ve hububât-ı sâ’ire abx ve i’tâsında senevi yüz elli bin lirayı mütecâvüz akçelerin memâlik-i ecnebiyyeden devletimiz ebedd-müddet efendimiz hazretlerinin memâlik-i şâhânelerine (?) vatani işbu Uşsâk kazâsının terakkî-i ma’ârifi ve ihtiyâcât-ı sâ’iresine (?) ve i’ânedâ bulunub müceddeden mekâtib ve sâ’ir binâ ve inşâ ve bu gibi menâfi’-i ‘âmm ve şâmil hizmetleri meccânen îfâ ve icrâ ve hatta mal sanduğuna lüzûm görüldükçe binlerce lira mecidîyeler bilâ-fâ’iz hizmet idgelegdiği cenâb-ı hâkk cümle bilâdi tekerrüründen masûn buyursun geçen senelerde Uşsâk kazâsını kabî istilâ ve bir haylî niyfîs açlıktan telef ve binlerce niyfîs Uşsâk kasabasına kurâlardan döküklüb açlıktan feryâd eyledikleri zamânda mahallî hükûmeti tedbirîyle abâlinin bir an emel def-i ihtiyâcları esbâbı tezekkürle icrâsı zımında Uşsâkda mevcûd ümerâ-yı ‘askerîye ve zâbitân ve ‘ulemâ-yı memleket ve eşraf-ı hânedân ve tüccârândan mürekekeb bir meclis-i ‘umûmî teşkâl (olunarak) kurâ ahâlilerini infâk ve def-i zarâret üdürmek üzere ehl-i servet hânedân ve tüccârâna karyeler taksîm ve on karyenin ihtiyâclarının def’ine hizmet eylemek üzere efendi-i mûmâileybe havâle ve ol vecble abâliye hizmet olunub hizmet-i hayriyye deyu ma’at-te’essîr ve l-iftihâr*

yardımda bulunan, hem de zulm ve haksızlıklar yapan¹⁶ önemli bir şahsiyet olarak tebarüz etti. Eşraf, kendisine borçlu olan köylüye, hem yüksek fiyat ve faiz uyguladı, hem de düşük kalite zahire verdi. Akabinde de alacaklarını tahsil etmek için sair haksızlıklar yaptı.

Borçlu köylüye, alacaklı eşrafın, haksızlıkları çeşitli şekillerde tezahür etti. Temel ihtiyaç maddelerini temin ve üretim girdilerini tedarik etmek için tüccara borçlanan köylünün karşılaştığı temel haksızlıkların ilki, düşük kalite ve yüksek fiyatlı tohumluk ve yemeklik zahire idi. Özellikle Tiridzade Mehmet Paşa, bazen köylüye çürük zahire verdi. Bu zahireye, piyasanın üzerinde yüksek fiyat takdir etti. Ayrıca köylüye gerek aynî, gerek nakdî olarak borç veren eşraf, yüksek faiz uyguladı. Bu faiz oranları, tefecilik raddelerine vardı. Eşraf, köylülere, %80'lere varan oranlarda yıllık faiz oranları uyguladı. Köylünün şikâyetleri üzerine faiz haksızlıkları, merkez ve taşra bürokrasisinin gündemine geldi. Neticede merkezden taşra bürokrasisine, köylünün, mahkemelere başvurması gerektiği, *muhâfaza-ı hukûku(nun) lâzım geleceğın(nin) icâb idenlere tefhîmi(nin) matlûb olduğu* bildirildi.¹⁷

kabûl itmiş ve değerlerine ihâle olunan kurânın idâresine 'uhdedâr olamayacaklarını anlayan ba'zı zevât kabûlünde 'arz-ı ma'zeret iderek istinkâf eylemeleri üzerine açıkda kalmış olan yigirmi 'aded karyenin dahi bîdmetini der-'uhde ve cem'an otuz 'aded karye abâlisinin def-i ihtiyâcları zımmında hâricden kırk beş kuruşa kadar zahîre mübâyâ'a ve celb iderek meclis-i 'umûmînin tensîbiyle beher keylini elli iki gurusdan elli beş kuruşa kadar fiyat vaz'ıyla vakt-i vüsatında esmânî alınmak üzere abâliye otuz yedi bin 'aded mecidîyelik zebâ'ir tevzî' ve derûn-ı memlekette muhtekîrler tarafından zebâ'ir fîyatı terakkî itmek üzere 'âlî fîyatla kezâ zahîre mübâyâ'a iderek dîn fîyatla derûn-ı memlekette sürûht üdirüb terakkî-i fîyatına mâni' olduğu meclis-i 'umûmînin ve 'umûm abâlinin ma'lûm ve meşhûdu bulunmuş olduğu gibi altı mâba karîb büküm süren kabtın zamânında karyelerden döküklüb şehre gelmiş 'andete iktidârı olmayan bir takım zu'âfâ ve keurebâ ve şehb-i nâ-tüvân sagîr ve sagîre karî kırgan takımından beş buçuk mâh müddet hânesinde ve işâre ve isticâre itmiş olduğu hânelerde leyl ü nebâr i'tâm-i ta'am ve içlerinde bulunan arâmilin ve eytâmn elbisece ihtiyâcı görünen bî-kudretleri dahi iksâ bu sûrette devlet ve millet ve vatanına olan bîdmetleri vilâyet-i celîle ve mutasarrıfıye 'aks ve mücib-i tahsîn-i takdîr olunduğundan vilâyet-i celîleden taltîfi hakkında vukû' bulan inhâ-yı 'âlileri üzerine rütbe-i sâliise ile taltîf dahi bîyurulmuşdur şeklindeki ifadeler için bkz. BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308.

¹⁶ Tiridzade Mehmet Paşa aleyhinde, Hacı İbrahim imzasıyla Uşak merkezinden çekilen telgrafnamedeki, *Uşâkda Tiridoğlu Mehmed Ağanın sübhâl ve hareketi ve fukârâ-yı abâli hakkında vukû' bulan mu'amele-i nâ-marzîyyesi ma'lûm iken* şeklindeki ifadeler için bkz. BOA. DH. MKT. 2034/111, 25 Aralık 1892/5 C 1310.

¹⁷ BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308. Eşraf tarafından köylüye uygulanan yüksek faiz hatleri, sık sık şikâyete konu oldu. Nitekim Madenli Ali Efendizade Hasan imzasıyla Sadaret'e ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen arzuhallerde, Rüstem Ağazade Mehmet Ağa'nın ahaliye %80 yıllık faizle borç verdiği, ayrıca %20 vekâlet ücreti aldığı ifade edildi. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, 7 Aralık 1889 ve 16 Ekim 1890 tarihlerinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne, gerekli tahkikatı yapmasını emretti (BOA. DH. MKT. 1772/30, 16 Ekim 1890/2 Ra 1308; BOA Kasım 1888/17 Ra 1306; BOA. DH. MKT. 1455/41, 17 Ekim 1887/29 M 1305; BOA. İrade, Dâhiliye, 82433, 3 Ekim 1887/15 M 1305; BOA. İrade, Dâhiliye, 82581, 11 Ekim 1887/23 M

Tüccarın, köylüye yaptığı bir diğer haksızlık, mahsulü piyasa değerinin altında bir fiyatla ve zorla satın alması idi. Hatta bazen alacaklı tüccar, köylere, dışarıdan tüccarın girmesine dahi engel oldu. Adeta köylerde inhisar oluşturdu. Bu amaçla eşraf, köylüleri ve yabancı tüccarları, tehdit, tahkir ve darp etmekten geri kalmadı.¹⁸ Köylerde kendi adamlarını muhtar seçtirtti. Bu muhtarlara, köylere, dışarıdan tüccar sokmamalarını ve köylülerin yabancı tüccara mal satmamalarını emretti.¹⁹ Alacaklı ve aynı zamanda mültezim tüccar, mallarını satın aldığı köylülerin vergilerini, söz verdiği halde, mal sandığına yatırmadı. Gerek taşır, gerek sair ticareti esnasında, hileli ve köylülerin anlayamayacağı kantarlar kulanmaktan (Rumca kantar gibi), böylece mallarını eksik tartmaktan çekinmedi.²⁰

Kısaca köylüler, doğal afetlerin etkisiyle eşrafa olan borçları ve devlete ödedikleri vergileri sebebiyle, *te'mîn-i ma'îşetlerinde* büyük sıkıntılar çektiler. Köylü, devlete vergilerini ödeyemedi, eşrafa olan borçlarından kurtulamadı.²¹ Neticede de eşrafın, son derece farklı zulm ve haksızlıklarına maruz kaldı.

1305; BOA. İrade, Dâhiliye, 83383, 28 Aralık 1887/12 R 1305; BOA. MV. 25/42, 20 Ekim 1887/2 S 1305; BOA. Y. A. Hus. 207/83, 25 Ekim 1887/7 S 1305. Bu konuda ayrıca bkz. Ahmet Halaçoğlu, “Uşak'ta İki Doğal Afet; 1887 Depremi ve 1894 Büyük Yangını”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, 14-16 Nisan 2011*, Uşak, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Doç. Dr. Mehmet Karayaman (Eds), Cilt II, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, İzmir, 2011, s. 697-699.

¹⁸ Tüccâr Avramidi'nin vekili olan Papasyan Yagob'un, 15 Aralık 1888 tarihinde verdiği, *vârid olan su'âlîne karşı merkûm Sipâhîoğlu Şerîf tabkîrâne bir cevâbla mübrü ben bozdum ve ben fekk itdim didiği gibi orada bâzır bulunan Tirîdâde Mehmed Ağa şerîki Hamzâzâde Hacı Mustafa Ağa müvekkilim merkûma hitâben çıkê kâfir deyu tabkîr ve ma'îyyetinde bulunan Bezci Musaoglu Yusuf ayağa kalkarak çıkê taşra deyu göğsünden tutub taşra çıkardıkdan başka bu köyde bile durma diyerek tabkîr ve nâmûs-ı ticâriyesini ihlâl eylediği* şeklindeki ifadeleri için bkz. BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308.

¹⁹ Tatar Köyü'nden Molla Osmanoğlu Mehmet'in 19 Aralık 1888 tarihli, *efendim orada verdiğim istintaka şimdi yine söylüyorum Tirîdâde Mehmed Ağa köyün palamutunu otuzar kuruşa köylülerle mukâvele itmişler benim palamutumu eyülü kötülü otuz beşer kuruşa viriyorlar imdi ben de Mehmed Ağaya virmeyeceğim başka vireceğim kaç gurus borcum var ise nakden vireceğim didim başka tüccâra palamutlarımı virdim sonra a'yân geldi getir bakalım palamutları çekelim didi ben de palamutları ben satdım kaç gurus viriye borcum var ise vireceğim didim a'yân da hayır evvelâ Mehmed Ağanın parasını vir de sonra viriye olan borcunu vir didiler ben de Mehmed Ağanın alacağı devletden evvel mi didim sonra a'yân gidüb Mehmed Ağayı getirdü Mehmed Ağa şu palamutları göster çekeceğim didi ben de palamutları satdım hesâbım gör de kaç kuruş borcum var ise vireyim didim o da hayır ben palamut alacağım didi ben de sana öyle bir söziüm var ise baş üstüne dimemle Menemenli tüccârın mağazasını Mehmed kır şu kapusuna sışdığım kapusunu didi a'yân da mübürleri yoldu aldı ben de buragub gütdüm sonra onlar da gitmişler* şeklindeki ifadesi için bkz. BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308.

²⁰ BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308.

²¹ Tüccar Avramidi'nin vekili Papasyan Yagob'un, 15 Aralık 1888 tarihli, *mezâkir Tatar karyesinin beş bin liradan ziyâde tüccârâna ve seksen bin kuruş da emvâl-i mîrîye borçları vardır yukarıda 'arç*

İltizam Sistemi

İltizam, Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan, devlet adına, *ibaleten* iş yaptırma usulü idi. Bu usulün özünü, devlet adına yapılacak işlerin bir kısmının, özel sektör niteliğindeki şahıslara yaptırılması oluşturdu. İltizam usulü, özellikle, 17. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazandı. Kendi adına işlerini yaptıracak, yeterli nitelik ve nicelikte beşerî sermaye ve teknolojik araçlardan mahrum olan devlet, iltizam usulünü yaygın olarak kullanmaya başladı. İltizama devlet işleri, sivil şahıslara, iki şekilde verilirdi. İlki *müzâyede usulü* idi. Buna göre devlet, bir işi, özel sektör niteliğindeki şahıslara, taban fiyat üzerinden açık arttırma ile satardı. Müzayede usulüne daha ziyade vergi tahsili işlerinde başvurulurdu. Diğerisi ise *munâkasa usulü* idi. Münâkasa usulüne, daha ziyade satınalmalarda başvurulurdu. Buna göre devlet adına satın alınacak bir hizmet veya mal, tavan fiyattan satışa çıkarılır, en düşük fiyatı teklif eden işi alırdı.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda merkez ve taşra teşkilatlarında memur sayısını arttırmasına rağmen, özellikle aynı vergileri tahsilde iltizam sisteminden vazgeçemedi. Zira aynı vergilerin, tahsili, nakli ve ticareti oldukça meşakkatli ve masraflı bir işti. Ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu yıllarda, devletin bu işi bizzat yapması zordu. Bu sebeple Osmanlı kamu maliyesi, aynı vergilerin tahsilinde, iltizam usulünü, yaygın olarak kullanmaya devam etti. Zaman zaman iltizam sisteminin mahzurları dikkate alınarak, emaneten idare usulüne geçildi. Ancak iltizam sistemini tamamen kaldırmak mümkün olmadı. İltizam sisteminde, mültezimin temel amacı kar elde etmekte. Devlet ile köylü arasında mültezim sıfatıyla giren özel sektör niteliğindeki mültezim, devlet ile köylü arasındaki organik bağı zayıflatmakta idi. Mültezim, kar arzusu ile taşır sürecinde mevzuat dışına çıkmakta, köylüye çeşitli haksızlıklar ve usulsüzlükler yapmakta idi. İlâveten mültezim, iltizam taksitlerini, zamanında ödeyememekte idi. Bu mahzuru önlemek amacıyla teminat akçesi ve kefalet gibi tedbirler alınmasına rağmen, sistem yine de sorunlu işledi. Zira iltizam taksitlerini ödeyemeyen mültezimlerin, teminat gösterdiği gayrimenkulleri, yine müzayede ile satışa çıkarılmakta ise de devletin alacakları tahsil edilememekteydi. Çünkü, sermaye eksikliği sebebiyle genelde talip zuhur etmemekteydi. Bu takdirde, ipotek edilen gayrimenkullere, bazen devlet adına, alacaklarına karşılık el konulmaktaydı. Kısaca iltizam sistemi ve mültezim, hem devlet, hem de köylü açısından çeşitli mahzurları beraberinde getirmekteydi. Bu mahzurlar, devletin, malî bakımdan

olunduğu üzere tüccâr-ı sâ'ire hem Mehmed Ağadan beş gurus fazla fiyatla almak ve hem de virgülerine kapatmak üzere palamut almak istemişler ise de mûmâileyh Mehmed Ağanın böyle işfâli ya'ni ben virgülerinize kattım deyü 3000 kantara müteâvüz palamut alarak bunun da beş bin mecdiye karîb bedeli ider iken ibbârâtım târîhine kadar sekizde birini bile teslim-i sandık imediği mal kalemi kıyûdâtından anlaşlıyo şeklindeki ifadeleri için bkz. BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308.

sıkıntılı olduğu zamanlarda ve olağanüstü durumlarda, varlığını, köylüye daha fazla hissettirmektedir.

II. Abdülhamit Dönemi'nde, Uşak Kazası köylüleri için de iltizam usulü ciddi bir sorundu. Mültezim-devlet ve mültezim-köylü ilişkileri, çeşitli sorunları beraberinde getirdi. İhaleyi alan mültezimler, kâr arzusunun da etkisiyle Uşak Kazası köylüsü üzerinde, aşar nizamnamelerine mugayir, çeşitli usulsüzlükler ve haksızlıklar yapmaktaydılar.²² Nitekim fazla vergi almak, mahsulü eksik tartmak, hileli kantar kullanmak, ticarî faaliyetlere ve köy idaresine müdahale etmek, ürünlere düşük fiyat uygulamak, başka tüccarların ticarî faaliyetlerine engel olmak ve köylüye yüksek oranlarda faizle borç vermek gibi Uşak Kazası köylüsüne, usulsüz ve kanun dışı muamelelerde bulundular.

Uşak Kazası'nda, iltizam sisteminin beraberinde getirdiği bir diğer sorun, vergi bakayaları idi. Vergi bakayaları, genelde mültezim kimliğini haiz eşraf üzerinde kaldı. Eşraf, mahallî nüfuzunu kullanarak, vergi bakayasını tahsilinde ağır davrandı. Bakayaların tahsilinde öncelikle sorumlu kaymakamlarla mal müdürleri idi. Kaza idarecileri, özellikle kaymakamlar, vergi bakayasını tahsile teşebbüs etmeleri halinde, eşraf ile karşı karşıya geldiler. Eşraf, bazen ahaliye, tahrik ve teşvik etmek suretiyle, kaymakamlar ve mal müdürleri aleyhinde şikâyet mahzarları tertip ettirdi. Bu sebeple, zamanla mahallî idareciler, vergi bakayaları sebebiyle eşrafla karşı karşıya gelmekten çekindiler. Bu ise vergi bakayasının artmasına sebep oldu. Bir başka ifade ile *mahallî mutasarrıf ve kaymakamlar, müte'ayyinân-ı memleket ile hoş geçinmek mütâla'asıyla, emr-i tahsîlât(i) bâli tabi'yyesine* bıraktılar.²³ Gerçekten mültezimler, gerektiğinde, ahaliye, kaymakamlar aleyhinde umumî mahzarlar tertip ettirerek, şikâyette buldurttular. Bazı kaymakamlar, bu tür şikâyetlerin etkisiyle azledildiler. Akabinde de muhakemeleri için irade-i seniyyeler çıktı. Yıllarca açıkta kaldılar. Bu çerçevede Mehmet Eşref Bey ile Mehmet Şevki Bey, vergi meselelerinin de etkisiyle karşı karşıya geldikleri Tiridzade Mehmet Paşa'nın ahaliye tahrik ve

²² Uşak köylüleri muhtarları, Nisan 1889 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, eşrafın iltizam vesilesi ile köylüye zulmettiğini ifade ederek, gereğinin yapılmasını istediler. Bu şikâyetlerini, daha sonraki tarihlerde de tekrarladılar. Neticede Dâhiliye Nezareti, 9 Ocak 1890 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti'ne, gerekli tahkikatı yaparak, netice hakkında bilgi vermesini emretti (BOA. DH. MKT. 1688/76, 9 Ocak 1890/17 Ca 1307). Mültezimler hakkında yapılan başka şikâyetler için bkz. BOA. DH. MKT. 2086/66, 25 Kasım 1897/29 C 1315; BOA. DH. MKT. 2095/92, 25 Ağustos 1898/7 R 1316; BOA. DH. TMİK. S. 16/56, 29 Aralık 1897/4 Ş 1315; BOA. ŞD. 1570/15, Hüdavendigar 3/440, 8 Şubat 1898/16 N 1315; BOA. DH. MKT. 1617/50, 18 Nisan 1889/17 Ş 1306.

²³ BOA. A. MKT. MHM. 473/52, 3 Şubat 1874/15 Z 1290, lef 2, lef 4. Uşak Kazası'ndaki vergi bakayalarının sebepleri ile genel nitelikte alınan tedbirler hakkında bkz. BOA. A. MKT. MHM. 472/77, 15 Ocak 1874/26 Za 1290; BOA. ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308; BOA. A. MKT. MHM. 473/52, 3 Şubat 1874/15 Z 1290; BOA. DH. MKT. 34/32, 29 Haziran 1895/6 M 1313; BOA. DH. MKT. 754/53, 25 Ağustos 1903/1 C 1321.

teşviki neticesinde azledildiler, *tabt-ı muhâkemeye* alınmaları için irade-i seniyyeler çıktı. Uzun süre mazul kaldılar.²⁴

Kendi İfadelerine Göre Uşak Köylüsünün Sosyo-ekonomik Durumu

Uşak Kazası köylüsü, doğal afetlerin ve iltizam sisteminin etkisiyle son derece ağır sosyo-ekonomik şartlar altında hayatını devam ettirdi. Alacaklı konumundaki eşraf-mültezimin çeşitli gayr-i kanunî *mezâlim ve teaddîlerine* maruz kaldı. Bu olumsuz şartlar, 1900 yılına gelindiğinde dayanılmaz hale geldi. Uşak Kazası'nın Bulkaz, Karabedirler, Tatar, Karalar ve Kureyş Köyleri muhtarları ile ahali, 5 Eylül 1900 tarihinde, *takdîm-i 'arz-ı 'atabe-i 'uhâ buyurulmak üzere Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'*ne uzun bir telgrafname çektiler. Tiridzade Mehmet Paşa'nın, iki sene önce Uşak Kazası aşarı iltizamını toptan denilecek derecede aldığını, *şedidâne-i zâlîmesini icrâ için harmanları(n) görmeyerek rahmetin de kesretle nüzûluna mebnî hâsûlât(ları)nun çürümesine sebep olduğunu, bundan dolayı büyük zararlara uğradıklarını, kısaca harap olduklarını, ihtiyaçları sebebiyle Tiridzade Mehmet Paşa'dan %100 zam ile çürük zahire almak zorunda kaldıklarını, aldıkları zahireyi ektiklerini, ancak çürük olması sebebiyle ektikleri tohumun tamamen çıkmadığını, az miktarda da olsa çıkanını da Tiridzade Mehmet Paşa'nın envâ-ı mezâlim ile matlûbât-ı şahsiyyesi için sûret-i cebriyyede ellerinden aldığını, evlâd ü 'yâl(lerin)i infâka bile bir şey bırakmadığından açlıktan 'arz-ı 'atabe-i 'uhâ eyledik(lerini), talepleri üzerine devlet tarafından tohumluk olmak üzere mikdâr-ı kâfî zahîre ihşân buyurulduğunu, Tiridzade Mehmet Paşa'nın mezâliminden dolayı yüzde yüz fâ'izli çürük zahîre esmânının yerine mahsûlât(larının) değeri değmezine gasb olunması sebebiyle hazîneye olan borçlarını ödeyemediklerini, bu sebeple hükümet tarafından vergi hususunda tazyîk edilmekte olduklarını, Tiridzade Mehmet Paşa'nın âdemleri ma'rîfetiyle mahsûlât(larını) ellerinden aldığını, hükûmetin de bir taraftan tazyîk eylemekte olduğunu, maruz kaldıkları mezâlim yüzünden felâket içinde kaldıklarını, 1900 yılının afyon, hububat ve palamut mahsûlâtının Tiridzade Mehmet Paşa tarafından dikkatli sûrette abluka altına alındığını, *tabt-ı tasarruf(larında) olan emlak(leri)ni Mehmed Paşaya* terk mecbur bırakıldıklarını, kendilerine *iskân(ların)a kâfî* başka mahallerde arâzi gösterilmesini, *hicrete mübeyyâ* olduklarını ifade ve talep ettiler.²⁵ Bu arada ahali, başka makamlara da aynı meâlde şikâyetlerde bulundu. Neticede köylülerin iddialarının tahkik edilmesi ve netice hakkında bilgi verilmesi için 10 Eylül 1900 tarihinde irade-i seniyye çıktı.²⁶ Daha sonra şikâyet arzuhallerinde ileri sürdükleri iddialar, kendilerine tek tek tahkik memuru tayin edilen Sami Bey tarafından*

²⁴ Biray Çakmak, "Geç Dönem Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrafın Mahalli İşlevleri Üzerine: Uşaklı Tiridzâde Mehmed Paşa", *Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 7/13, Ankara, 2011, s. 12-15.

²⁵ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 45, 46, 47, 48, 49.

²⁶ BOA. İrade. Hususi. 38, 10 Eylül 1900/15 Ca 1318.

solurdu. Bu ifade tutanaklarında, köylüler, sade bir Türkçe ile içinde buldukları olumsuz sosyo-ekonomik şartları ve kendilerine reva görülen gayri kanuni muameleleri ve haksızlıkları dikkat çekici bir şekilde dile getirdiler.

Tatar Köyü'nden Hacı Veli Efendizâde Mehmet Tahir, Tiridzade Mehmet Paşa aleyhinde bir telgraf çektiklerini kabul ederek,

çünkü palamutlarımızı alır yalnız borcumuza mahsûb iderek bize ne elden para verir ve ne de virgüye olan borcumuzu te'diye ider ve kadınlarımızı kırk pâre yermiye ücret ile palamutlarını temizledüb ücret yerine de yine zabîre verir lâkin virdiği zabîre de çürük olmağla beraber pazarda râ'ic on on iki kuruş iken kendisi yigirmi kuruşa verir ve üç yüz dört senesi köyümüzün aşarını alub ortaka gibi zabîrelerimizi tahsîm iderek aldı ve ba'zılarımızın da korularındaki palamutlarını cehren silkiüb alır evvelden beri yaptığı uygunsuzluklara tahammül idiyorduk lâkin bu def'a artık tahammül edecek hâlimiz kalmadığından şimdi 'arz-ı şikâyetde bulduk'²⁷

şeklinde ifade verdi. Tatar Köyü'nden Veyselöğlü İbrahim, *hülâsa emlâk ve arâzimize sâhib olamadığımız gibi kendilerimizi de uşak gibi kullanmakda olduğundan ve 'âdetâ elinde esîr kaldığımızdan feryâd iderek telgraf çekdik paşa palamutlarımızı alır ve bize fiyatlı fiyatlı zabîre dağıtırub bizi borçlu ider bi'l-âbire hâsûlâtımızı elimizden alarak virgü borcumuzu virdirmez ve köyü istediği gibi kullanır'²⁸* şeklinde ifadeler sarfetti. Tatar Köyü'nden Sipahioğlu Şerif, tahkik memuru Sami Bey'in, *köyünüzden bir telgraf çekilmiş bundan haberiniz var mıdır kimin hakkındadır ve neye dâ'irdir söyleyin* şeklindeki sorusuna,

evet, biz çekdik Mehmed Paşanın hakkında olub zulm ve gadrinden iştikâ itmek maksadıyla komşular ile böyle bir telgraf yapub 'atebe-i uhya'ya çekdik Çünkü paşayı mümâileyhin zulm ve hayfâsı tahammül olunmaz derecelere geldi ben üç yüz dört senesi muhtâr idim bizim köyün a'sârını almış idi itdiği zulm ve gadri ta'rîf olunmaz hâsûlâtımızın a'sârını değil nısfını da değil heman üçde ikisini alıyordu komşumuzdan biri şikâyet edeceğini söylediğinde benden kaymakâma şikâyet olmaz var Allah'a şikâyet it deyu koğdu fi'l-hakîka merkâm kaymakâma şikâyet itdiyse de haydi oğlum uzlaşınız dinildi üç yüz altı senesi köyümüzün palamutlarını dörder mecâdiyeye aldığı hâlde bi'l-âbire ba'zılarına kırk ba'zılarına elli altmışdan virdi el-ân palamutlarımızı alır ve istediği fi'âtdan defterine kayd idiüb daha şu kadar borcunuz var diyerek hiçbir sene hisâb görmey borcunuza bedel diyerek palamut ve tarlalarımızı zabt ider kadınlarımızı yermiye kırk pâre ile palamut ayukatmasında istibdâm ider mukâbilinde beş pâre bile virmeyüb eyüsü satıldıkdan sonra kalmış olan anbar altı çürük ve tozlu ve kurtlu zabîresini bize râ'ic bir misli fazlası verir'²⁹

²⁷ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 9. Köylülerin ifadeleri, aynen verilmeğe çalışıldı. Herhangi bir müdahaleden mümkün mertebe kaçınıldı.

²⁸ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 16.

²⁹ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 17.

şeklinde, muhtarımız kimdir ve ne vakt intihâb ve ta'yîn itdiniz ve bundan başka muhtarımız var mıdır sorusuna,

muhtarımız Hacı Velioglu Ahmeddir ekseriyetle bu sene bunu intihâb ve ta'yân eyledik lâkin paşanın âdemlerinden olub muhtar bulunan sâbık Abdurrahmanoğlu Hasan da ben muhtarım deyu iddi'a eylüyor³⁰ şeklinde, bu Hasanı evvelce de siz mi intihâb itdiyiniz sorusuna, evvelce biz ta'yîn eyledik lâkin geçen sene palamutlarımız paşaya tobladı onların beğenmediği palamutları on sekiş guruşa bârice satdığımız hâlde onlar onar guruşa deftere geçirmişler ve virgümüzü virmemişler paşadan köylüye zâbîre alub evine getiriyor mürâca'at idenlere eksik ve noksan olarak dağıdıyor bunun için komşular onu istemeyüb Ahmedî ta'yîn itdiler³¹

şeklinde cevap verdi. Tatar Köyü'nden Çallı Osmanoğlu Halil Çavuş da 1 Ekim 1900 tarihinde, tahkik memuru Sami Bey'in,

Mehmed Paşayı tanır mısın sizin köye gelir mi sorusuna, evet tanırım bizim köyün başlıca zâlimidir hükmümete mürâca'at idecek olsam söz anladamayız ve böyle bir şey için kendi 'aleyhinde olduğumuzu öğrenir ise artık köyde oturmayub çıkmayız biz de fukârâlık münâsebetiyle bu gibi işler ile uğraşmağa tâkatimiz yokdur lâkin mal benim olduğu hâlde oğlumun emlakimi nasıl satdığını bilemem³² şeklinde, bu muhtar Hasanı niçün istemiyorsunuz sorusuna, evinde birçok hırsızlık eşyâ bulunur evine bir takım fâhişe kadınlar getirdiği ve köyümüzün virgüsü için üç bin kantar palamut aldığı hâlde köyümüz nâmına yalnız üç bin guruş virgü yatırub mütebâkâsini paşanın hesabına geçirmiş çünkü bundan komisyonculuk alıyormuş zâten bu Hasanı abâli istemediği hâlde paşanın bâtırı için birkaç kişi istiyor³³

şeklinde cevap verdi. Tatar Köyü'nden Sipahioğlu İbrahim ise 1 Ekim 1900 tarihinde, tahkik memuru Sami Bey'e,

evet üç ay mukaddem Tirîdâde Paşa 'aleyhinde yalnız kendi imzâm ile bir telgraf çekdim çünkü üç yüz altı senesi medyân bulunduğum on altı bin guruş Akkaşoğlundan Mehmed Paşaya devrolundu o sene dört mecdîyeden yüz seksan kantar palamut ve kırk dokuz dönüm kuru ve Akkaşoğluna bin guruş masârif virüb üç yüz dokuz senesi yine dört senelik palamut hâsılâtımı virdim yine tesviye-i deyne muvâfık olamadım şimdi de kırk beş dönüm korum ile on altı dönüm arpalığım paşa-yı mümâileyb tarafından zâbt olunub silkilmektedir hükümete mürâca'at idiyorum bir netice alamıyorum mahvoldum güttim ve mezâkâr mülklerimin virgülerini dahi virmeyüb ve virgüsünü de benden alıyolar ve şimdi de palamutu on on beş guruşa almaktadır ve kimsenin hesabını görmemekte ve istediklerini muhtar yapıdırub abâliyi ezdiriyor³⁴ Bir gün paşa köye geldiğinde fukârânın hesabını

³⁰ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 17.

³¹ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 17-18.

³² BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 18.

³³ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 19.

³⁴ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 19.

görmesini ricâ itdiğimde edesiz herif dünyâ avucumun içindedir sıkarak isem canınızın çıkarırım diyerek beni koğdu³⁵

şeklinde ifadeler verdi.

Karabedirler Köyü'nden Çerçioğlu Ali, 4 Ekim 1900 tarihinde, tahkik memuru Sami Bey'e,

doğrusu efendim Mehmed Paşadan muhtar ve sâ'irleri korkuyorlar bu büyük âdemdir kaymakâm da kâdi da bepsi odur bizî sonra buradan sürdürür yaşatmaz diyerek mühürlemeğe cesâret idemediler işte mühürlemediklerinin esbâbi ve doğrusu budur³⁶, 'umûm köylü paşaya borcludur bunun için sâ'ir tüccâr da bu köy paşanın ve paşaya borcludurlar diyerek bize zabîre virmezler ve almazlar zâten başka bir tüccâr ile alış viriş idecek olsak derhâl bir sebep bulub bir dav'â açar ve o kimseyi mahv ider gider bunun için bu gibi şeylere kim cesâret ider köylüler indinde hükümet kaymakâm kadı hep paşadır istediğini yapar istediği me'mûrları azl ider hülâsa paşadan korkmamak köyden çıkub gitmek demekdir paşanın besâb görmek 'âdeti yokdur köyünüzden almış bin gurusu isteyordum yigirmi bini virdiniz daha kırk bin gurusu isterim deyub gider bu fukârânın borcu yokdur dişek ben kimseyi tanumam siz kendü kendünüzde besâb idüb beyninizde taksîm idiniz dir ve tekdâr iderek gider³⁷ evet çürük zabîre de dağıtdı bu da üç yüz on üç senesi külliyetli almış olduğı aşar zabîresidir çünkü o sene kesretli yağmurlar nüzûl itdiğinden mabsûlât islandı bi'l-âhire çimenlendi paşa bunu elden çıkaramadı vukû' bulan şiddet-i ihtiyâcımıza mebnî kendisine mürâca'atımızda bu zabîreyi bize dağıtdı ki kilesi on üç okka geliyordu bunun kilesini de bize kırk guruşa virdi lâkin biz bu zabîreyi Mart esnâsında aldığımızdan ekemeyüb yedik un dincecek derece olmayub kepek gibi bir şey oldu fakat şiddet-i ihtiyâcımıza mebnî alub yedik³⁸

şeklinde ifade verdi. Yine aynı köyden Koca Osmanoğlu Hasan, 4 Ekim 1900 tarihinde, Mehmed Paşa sîze ne yapıyor ki aleyhinde bulundunuz sorusuna, Mehmed Paşa bizim köyümüzü ekersiyetle alır aşar tesviyesine gelir sâhibiyle nısf nısf almağa bile râzı olmaz hatta komşulardan çoğu kendinin aldığını bana vir de bana bıraktığını sen al didiği hâlde kabûl itmediği vardır³⁹ şeklinde cevap verdi. Aynı köyden Tekeoğlu Ali de 4 Ekim 1900 tarihinde,

Molla Mustafa(ya) mühürlediğin kâğıd ne idi ne yazmışlar okudum mu bu yazılan şeye sen de râzı mı idin sorusuna, evet Mehmed Paşanın itdiği mezâlimi arz etmek için idi çünkü geçen sene Mehmed Paşa bizim köyün aşarını alub otuz ölçek buğdayımın on yedisini ve on iki ölçek arpamın altısını alub altısını bana bıraktı

³⁵ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 11, sahife 20.

³⁶ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 10, sahife 23.

³⁷ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 10, sahife 24.

³⁸ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 9, sahife 25.

³⁹ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 9, sahife 26.

sekiş yük üzümlü hâsılâtımdan yüz on dört kuruş aldı iki kovanım var idi üç kovanın var deyü yedi buçuk kuruş aldı palamutlarımızı alub yigirmi kantarını on kantar yapıdır parasını virgününe vireceğim dir virmeyiz bükkümet bizî tazvîk iderek tekrâr alır zâbîremizi borcumuza bedel aldı elimde bir şey kalmadığından ve kendisine mürâca'at ile zâbîre alub borçlanmak bütün bütün harâbetimi mûcib olacağını bildiğimden tarlalarımı satdım zâbîre aldım bankadan pâre aldım öküş tedârük itdim⁴⁰

şeklinde, *sâ'ir komşularımız niçün şikâyet itmiyor da yalnız siz birkaç kişi şikâyet idiyorsunuz* sorusuna, *niçün şikâyet itmediklerini bilmem fakat geçen sene borçlarına mukâbil kuzulu koyunları kırk beşer oğlaklı keçileri otuzar kuruşa aldı ki koyunların altmış ve keçilerin kırk beşer elli kuruş ider idi bunları sürülerle alub götürdü⁴¹* şeklinde cevaplar verdi. Ayrıca ifadesine, *bizim abâlimiz fâkirdir paşa büyük âdemdir onun hakkında bir şey söyleyemez bizim köyde emlak ve arâzî almamıştır⁴²* cümlelerini ilave etti. Karabedirler Köyü'nden Hacı Süleymanoğlu İbrahim, 4 Ekim 1900 tarihinde, *bu paşanın elinden 'âciş kaldık kimse kendisine bir şey söyleyemez söyleyecek olur ise tekdîr iderek söğüb sayar herkes kendisinden korkar köylere çıkmış olsanız herkesin ağladığını görürsünüz emlak ve arâzîlerimizin zâbt olunduğu yokdur yalnız geçen sene Mart esnâsında kuzulu koyunlarımızı ve keçilerimizi ve kurban bayramından birkaç gün mukaddem umûm kurbanlıklarımızı aldığından kurban bile kesemedik⁴³* şeklinde ifade verdi.

Bulkaz Köyü muhtar-ı evveli Ramazan Ağa, 22 Eylül 1900 tarihinde tahkik memuru Sami Bey'in, 5 Eylül 1900 târihiyle *mâbeyn-i hünyûn-ı cenâb-ı mülûkâne başkâtâbet-i celîlesiyile makâm-ı sadâret-üzmâya telgraf çekdiniz mi* sorusuna, *evet çekdik* şeklinde, *bu telgraf neye dâ'ir idi ve ne istiyorsunuz* sorusuna, *Uşşâklı Mehmed Paşanın âdemi olub köyümüzde pür-silâh geçmekte ve yanında bir iki daha eşkiyâ bulunan Bulkazlı Velioğlu Hüseyin Ağadan görmekte olduğumuz zulm ve itisâfâtдан 'âciş kaldığımızdan makâmât-ı âliye mürâca'atla karyemizi terk ideceğimizden başka münâsib bir mahall-i iskân gösterilmesini istirbâm eyledik* şeklinde, *Hüseyin Ağanın yanında bulunub eşkiyâ olduklarını söylediğin âdemlerin isimleri nedir ve nerelidirler* sorusuna, *Bulkaz karyesinden Umasızoğlu Mehmed Ali Bekiroğlu Hasan Tekiroğlu Ahmed Molla Osmanoğlu Molla Ramazan olub bunları dâ'imâ yanında gezdirir* şeklinde, *Hüseyin Ağanın zulmü neden ibâretdir ve bu zulmü 'umûm köy abâlisine mi yapıyor yoksa kendine tarafdâr olmayanlara mı* sorusuna,

zulmü dâ'imâ 'umûm abâliye gadr itmekdir şöyle ki geçen sene Mehmed Paşa bizim köy aşarını iltizâm ittiğinden ta'sîrini merkûm Hüseyin Ağa âdemi olduğu cihetle ana havâle itmiş idi yapıdığı gadrlik kalmadı hatta köyden Abdurrahmanoğlu

⁴⁰ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 7, sahife 29.

⁴¹ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 7, sahife 30.

⁴² BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 7, sahife 30.

⁴³ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 6, sahife 31.

Alinin dokuz ölçek zabîresi çıktığı hâlde üçünü Hüseyin Ağa aldı altısını sâhiblerine bıraktı ve ba'zıları da Hüseyin Ağanın aldığı alarak rencbere bıraktığını kendisine terk itmeği ricâda bulundular bendenizin bağım sekiz yük geldiği hâlde otuz beş yük yazdırdı bendeniz muhtar olduğum hâlde bu kadar gadre lâyük olur isem fukârânın ahvâlini kıyas idiniz ve dağ afyonlarından bir dönümü iki iki dönümünü üç dört yazarak geçdi bendeniz muhtar olduğum cihetle ricâ etmek istediysem de koğdu ve gelmedi ve komşuların hânelerine girüb dürlü dürlü fenâlıklıklarda bulunmakta olduğu ve etrâfda bulunan yörüklerin inek ve keçilerini köye getirüb keser kampanyası ile yer içe⁴⁴

şeklinde, telgrafnâmenizde Hüseyin Ağadan babs itmeyüb Tirîdzâde Mehmed Paşanın aleyhinde bulunmuşsunuz bâlbuki şimdi Hüseyin Ağadan şikâyet idiyorsunuz bunun esbâbı nedir sorusuna, Mehmed Paşanın himâyesinde bulunan Hüseyin Ağadan hançimizdan Mehmed Paşaya bile şikâyet veyâ⁴⁵ ricâ idemeyiz çünkü Hüseyin Ağanın kesdiği kesdik biçdiği biçdik kimse sesini çıkaramaz⁴⁶ şeklinde, Hüseyin Ağadan korkduğunuzu söylüyorsunuz ya şimdi bu telgrafi nasıl çekdiniz sorusuna, evet köye gitmeye bile şimdi korkuyorum lâkin artık canımızdan usandığımızdan ve bâb-ı hükûmete sığındığımızdan bu telgrafnâmeyi çekdik şeklinde, Mehmed Paşa bu Hüseyin Ağanın bu gibi ahvâlini duymaz ve işitmez mi ve rahat durması için kendisine tenbîh itmez mi sorusuna, zâten Mehmed Paşa bunları bilir kendisine tenbîh itmiş olsa elbette böyle fenâlıklara cesâret idemez şeklinde, siz bu Hüseyin Ağanın ahvâline dâ'ir Uşşâk hükûmetine mü'râca'at idiniz mi sorusuna, enet Hüseyin Ağa Kureys karyesinden birinin nikablı zevcesini alub bizim köye getirdi sonra kocası gelerek ağladı sızladı biz de orada bulunan zabîteler vâsıtasıyla karyı alub ve zabîtve vâsıtasıyla hükûmete götürdük ve bunun üzerine bu Hüseyin Ağanın aleyhinde bir mahzar yapub mahkemeye virdiysek de Uşşâk mahkemesinde paşanın kadıya çıkışmasından ve görünmesinden nâsî Hüseyin Ağaya yine bir şey dinilmemiştir şeklinde, Mehmed Paşa sizin köy aşarını başka sene aldı mı sorusuna,

evet üç yüç sekiz senesi aşarını aldı lâkin mu'abharan elli lira ticâretle Mehmed Paşadan köy nâmına aldık mez-kûr köy müstereki olan Çalıkzâde Mustafa Efendinin imiş şimdiye kadar aşar bedelâtını te'diye idiüb yalnız on üç bin kuruş kaldı bunun yerine yigirmi altı bin kuruşa sulh olmak istedi isek de kabûl itmedi şimdi üzerimize mahkeme cânibinden elli bin kûsûr kuruş hükem itdirmiş bâlbuki zâten o sene köy kırk dört bin kuruşa ihâle olunmuşdur ve bunun da otuz yedi bin kuruşunu tesviye itdik

şeklinde, bu köy aşarını Mehmed Paşadan alacağımıza siz kendiniz niçün mahallî müzâyededen almadınız sorusuna, ol vakt ben işe karışmaz idim doğrudan doğru niçün köy nâmına almadıklarını bilmiyorum şeklinde, bu üç yüç sekiz seneden ma'âdâ Mehmed Paşa sizin köyün aşarını aldı mı var ise o seneden Mehmed Paşa ile alub vireceğiniz var

⁴⁴ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 23, sahife 41.

⁴⁵ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 23, sahife 41.

⁴⁶ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 23, sahife 42.

mıdır sorusuna, bundan sonra da aldı lâkin hangi senesi olduğunu hatırlayamıyorum o seneden köyün borcu olup olmadığını bilmiyorum çünkü Mehmed Paşanın köyde yigirmi senelik alacağı vardır şeklinde, iki sene mukaddem Mehmed Paşanın topdan iltizâm ettiği aşar münâsebetiyle vaktiyle ta'sîr idemeyüb yağmurların şiddetle ve kesretle yağmasından mahsûlâtımızın çürüdüğünü ve bundan külliyetli zarara uğradığımızı söylemişsiniz böyle mi oldu sorusuna, o sene ya'ni yağmur senesi Mehmed Paşa bizim köyümüzü almadı ve zaten bizim mahsûlâtımız sâ'ir mahallere nisbetle çürümedi sâ'ir köylerin çürümüş olması⁴⁷ şeklinde, Mehmed Paşa sizin köye çürümüş olan mahsûlâtından tohumluk olarak ahâliye tevzi' itdi mi ve kaç kile kadar dağıtdı ve kilesini kaçta dağıtdı ve o zamanın râ'ici kaç guruş idi izâh idiniz sorusuna, evet Mehmed Paşa bizim köye tahmînen bin iki bin ölçek kadar zahîre dağıtdı lâkin bu zahîre ıslak buğdaydan olduğu münâsebetle ekseri köy ahâlisinin ekmiş olduğu hâsılâtı çıkmadığından bozup tekrâr yerine mısır ve darı ekdiler o sene Çivride râ'ic otuz iki guruşa idi Uşşâkda kaçta olduğunu bilmiyorum elbetde bundan cüz'î fark olacaktır köy ahâlisine kırk kuruşa tevzi' itdi şeklinde, bu seneki afyon palamut zahîre hâsılâtınızı ne yaptınız sorusuna, kimi paşaya borcuna ve kimi Kulalya⁴⁸ borcuna verdiler ve kalan mikdârını da tüccârâna satdılar şeklinde, bu seneki afyon palamut zahîrenizi satmamak için Mehmed Paşa müdâhale itmedi mi sorusuna, zahîremiz zâten azdır lâkin geçen seneki afyon ve palamutumuzun kâffesini aldı lâkin bundan karye ahâlisine bir mikdâr harlık verdi ve bir mikdârını borcuna mahsûb itdi ve bir mikdârını da virgüye yatırdı şeklinde, köy ahâlisi afyon ve palamutlarını Mehmed Paşaya kendi arzû ve istekleriyle mi verdiler yoksa Mehmed Paşa dûn bir fiyâtlı ve cebren mi ahâlinin elinden aldı sorusuna, afyonun kısm-ı küllîsi pazarda satıldı lâkin palamutu râ'ic-i hâzıra göre Mehmed Paşaya verdik böyle bir cebr falan görmedik şeklinde, taht-ı tasarruf ve temellükümüzde olan emlakinizi paşaya terkle diğer bir mahalle hicret etmek için iskânınız için bir mablûl arâzi istemişsiniz esbâbı nedir ve niçün hicret edeceksiniz sorusuna, bizim köyde böyle bir şey yoktur o başka köyler olmalı şeklinde, Mehmed Paşanın zulm ve gadri hakkında başka her ne söyleyecek isen kimseden çekinmeksizin söyle sorusuna, paşanın başka zulm ve gadrini bilmiyorum zâten bizim köyde zulm ve itisâf iden merkûm Hüseyin Ağadar şeklinde, bu ifâdelerinin doğru olduğunu tasdik ve imzâ ider misin sorusuna da evet tasdik ider ve imzâ iderim⁴⁹ şeklinde cevap verdi.

Bulkaz Köyü'nden İbrahim, 22 Eylül 1900 tarihinde, Mehmed Paşa bunların terbiyesizliklerini biliyor mu ve bunlara bu gibi şeyler yapmaması için tenbîh itmez mi sorusuna,

komşular gidüüb Mehmed Paşaya ricâ ederek bunların önünün alınmasını söylediler bile Mehmed Paşa ben onlara tenbîh iderim ile geçirir ve irtesi gün bunlar daha ziyâde kabarak bizî şikâyet mi ittiniz bizim paşamız var olsun ne

⁴⁷ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 23, sahife 42.

⁴⁸ Rüstem Ağazade Mehmet Ağa

⁴⁹ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 23, sahife 44.

yapabiliürsünüñz diyerek daha ziyâde terbiyesizlikde bulunurlar⁵⁰ Mehmed Paşanın zulmünden hicreti değil ölümü gözümüñze aldık bir de geçen sene hiçbir kabahatim olmadığı hâlde mahzû paşaya fazla zabîre virdiğim cibetle beni hükûmete şikâyet itdirdiüb habs itdirdi⁵¹

şeklinde cevap verdi. Aynı köyden Veli Ağazade Mustafa Lütü Efendi, 1 Ekim 1900 tarihinde, *paşaya borclu olmayanlar başkasından zabîre alabilir yalnız bir defa paşaya borclu olmuş kurtula bilsen o da ma'a't-teşekkür hâricden alacaktır palamutlarını da başkasına viremezler sebebi yine borclu bulunmalarıdır köyümüñ üç yüz hânedir bunların iki yüz hânesi paşaya borclu olub kusuru ya başkasından alır veyâhûd ibtiyâcları olmadığınan kendi kendine idâre olunurlar bunları ekseriyâ borclularına yapub borcları olmayanlardan dahi aleyhinde bir şey yapıldığını duyar ise derhâl bir takım ihâfada bulunur⁵²* şeklinde; Şabanoglu Hacı Hasan Ağa, 1 Ekim 1900 tarihinde,

evet böyle bir telgraf(t) Uşşaklı Mehmed Ağa 'aleyhinde çekdik bunda imzâm vardır çünki Mehmed Paşa hakâkatem zulumkârdır şöyle ki ben üç yüz yedi târîbinde Hicaza gidüb avdetimde gerek kendisine ve gerek virgüye borcum yok idi o seneki palamut mabsûlâtımı virmeyüb kendim muhâfaza iderek eyu fiyât bulduğumda satacak idim paşa birkaç defa âdemlerini gönderiüb benim palamutlarımı istediye de virmedim nihâyet her kaça çıkar ise fiyâtını o piyasadan vireceğini va'ad iderek yüz on iki buçuk kantar palamut hâsılâtımı kendisine virdim köyden çakub gitdikden sonra Hacı Misak isminde biri geliüb iki meciğiye palamut toplamağa başladı⁵³ ba'debu o da gidüb paşa da besâb görmek için yine köye avdet itdi ben de kendiyile besâb görmeye gitdim ve palamutum iki meciğiye alındığını söylediysen de palamutunun fiyâtı birer meciğiyeden şu kadar kuruş ider al bir meciğiye de fazla didi ben canım palamut iki meciğiye iderken ben nasıl olur da bir meciğiye alırım didiysen de alır isen al olmaz isen şuradan def olub çak diyerek beni koğdu hükûmete mürâca'at itsem kimseye derdimi anlatamadığım gibi zâten ikide birde hükûmete mürâca'at idiüb ta'keb-i maslahat itmeye kudretim yokdur bir de üç yüz on senesi Kureysden aldığım üç araba palamutu yolda getirirken yolda bizî bulub senin ne haddin palamut alıyorsun siz benim sâyemde yaşıyorsunuz diyerek birkaç tokat urduktan sonra yanımda bulunan bir Hıristiyanın birkaç araba palamutu ile benim iki araba palamutumun alub kendi mağazasına götürdü ve mu'abharan pâresini takdir itdiğı fiyât üzerine göndermiş idi Hıristiyanı göremediğı cibetle merkûm dayak yemekden kurtulub yalnız onun da pâresini göndermişdir sâ'ir köylülerden borclu olanların palamutlarını hep bu gibi sûret ile alub götürür borclu olmayanlara bir şey yapamaz bir de geçen üç yüz on beş senesi köyümüñün aşarını alub abâliye yapmadık zulüm bırakmadı âdemlerinin keyfine takarrür isterler ise o kadar alırlar kimse söz

⁵⁰ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 23, sahife 46.

⁵¹ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 22, sahife 47

⁵² BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 49.

⁵³ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 49.

söylemez bir de üç yüz on beş senesi güyâ kurâ abâlisinden muhtâc olanlara zabîre dağıtdı hâlbuki bu zabîrenin eyusu satılub kalmış olan çürük bir mahsûl olduğundan abâli tohum diyerek eküb bir şey alamadular bunun yerine abâli tekrâr mısır buğdayı ekmeğe mecbûr oldu ve bu cihetden dabi abâli ziyâdesiyle mutazarrır oldu bu mahsûlü kendi âdemi Çivriye satmağa götürdüğü hâlde yigirmi sekiz guruşdan fazla virmemişlerdir hâlbuki köyliye kırk kuruşdan virdi⁵⁴

şeklinde; Sakaroğlu Hasan Ali, 2 Ekim 1900 tarihinde, *köyde bir oğlanın ineğini âdemleri çalub yediler sâhibi buraya gelüb haber virdiyse de fâ'idesi olmadı Yörüklerin on kadar geçisini alub altısını götürüb yediler Yörük geldiğinde mütebâkâ dördünü virdiler Yörük ağlayarak gitdi komşularımızdan biri harmanın ösrü görüldüğü cihetle akşam evine götürürken âdemleri saçma ile merkûmu urdular gördüğümüz duyduğumuz budur⁵⁵* şeklinde; Mehmet Ağa, 2 Ekim 1900 tarihinde, *âdemleri geçen sene yol üzerinde durub fukârâyâ afyonlarını hârice çıkartmadular hatta pazardan bile tobladular komşularımız hâsılâtımız pek dún fiyâtle alıyorsunuz diyecek olsalar derbâl üzerine hücm eyliyor hatta köyümüzden Gâzioglu Molla Mustafayı tepme ile seni çiğnerim deyu üzerine yürüdüler ve komşularımızdan Şabanoğlu Hacı Alinin dokuz ölçek buğdayının beş ölçüğünü aldılar telgrafdan başka kâğıd mübâhremedik lâkin biz daha ilerüsüne bile ya'ni İstanbula kadar gidüb 'arz-ı hâl idedecekdik⁵⁶* şeklinde ifade verdiler.

2 Ekim 1900 tarihinde Kureyş Köyü'nden muhtar İzzet Çavuş, *kendisine mürâca'at ittiğimizde hakkımızda böyle dürlü dürlü gadrler idiyor elinden bir dürlü kurtulamıyoruz⁵⁷* şeklinde; Sipahioğlu Hüseyin Ağa, *hükûmete mürâca'at itsek biz paşaya bir şey yapamayız deyub çıkıyor⁵⁸* şeklinde; Kara Mehmetoğlu Ali Ağa, *evet evvelce kendisine olan borcumu palamut ve sâ'ir hâsılâtımı virmek ile tesviye idüb senedimi istedikde dâba on lira virir isen senedini i'âde iderim virmez isen dav'a iderim diyerek ibâfa ittiğinden bi'l-mecbûriye ben de dâba on lira virerek senedi aldım şimdi borcum yokdur lâkin geçen sene muhtar idim palamut mevsiminde komşulardan beşinin virgüsü için mikdâr-ı kâfi palamutlarını abz ittiyse de virmedüğünden bu sene merkûmların zabîrelerinden virgülerini aldık⁵⁹* şeklinde; Hasanoğlu Ahmet,

evet telgraf yaptık ve Mehmed Paşa(yı) şikâyet itdik çünki paşa komşulara zabîre dağıdub borclu ider sonra kendilerinin zabîre ve afyon ve palamutlarını piyasa fiyâtından dún alub borclarına mahsûb ider virdiği zabîre fiyâtını ne derece âlî virir ise ellerinden o nisbetde dún ve abûn alır kendisine kimse söz söyleyemez istediği gibi alır virir tarlalarımızı ve palamut korularımızı zabt ider virgüye borclarımızı vireceğim diye birçok palamut alub virmez nihâyet hükûmet yine bizden tahsîl ider

⁵⁴ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 50.

⁵⁵ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 54.

⁵⁶ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 55.

⁵⁷ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 62.

⁵⁸ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 63.

⁵⁹ BOA. ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 67.

şimdi borcum yokdur lâkin iki sene mukaddem kendisine bin seksen gurus borcum var idi buna mukâbil doksanar kuruşdan elli kantar palamut ile yüz otuz mecidiyelik palamut virdim üstünü i'âde it didiysem (de) vay bilmem ne diyerek göğsüme yumruk ile urduğundan birkaç gün hasta yatdım bunun ile de kanâ'at itmeyüb tekrâr yigirmi altı dönüm palamutluğumu zabt itdi virğüsünü henüz ben virmekdeyim istiyorum virmiyor hükûmete mürâca'at idiyorum kimse aldurmıyor beş oğlum var tarladan ma'âdâ korum kalmadı kime söyleyeceğimi ve kime arz-ı hâl ideceğimi bilmiyorum başka ne olacak Allah paşayı bize zulm olarak virmiş bu bize kâfîdir⁶⁰

şeklinde; Abdurrahmanoğlu Halil Efendi, *bunun elinden el-amân 'âciziz derdimizi arz idecek mahall bulmadık aç kaldık çıplak kaldık kimsese felâketimizi anlamadık paşa bizđi mahv idüb gitdi başka diürlü zulmü yokdur yalnız fukârânın elindekini almak ve kendine esîr itmektir⁶¹* şeklinde; Abdaloğlu Musa, *kimse hesâbını bilmiyor kendi yazır kendi bilür kendisinden hesâb sorulmak câ'iz değildir sorulacak olur ise derbâl tekdîr olunub kođulur⁶²* şeklinde ifade verdiler.

Sonuç

19. yüzyıl sonlarında, Uşak Kazası köylüsünün sosyo-ekonomik durumu son derece kötü idi. Bu menfi duruma, sık sık yaşanan doğal afetlerin etkisi aşıkardı. Kuraklık, deprem, yangın gibi afetler, köylünün ekonomik durumunu olumsuz etkiledi. Köylü, sermaye birikiminin olmaması sebebiyle maddî desteğe, yani krediye ihtiyaç duydu. Ancak kazadaki resmî kredi kurumu yetersizdi. Menafi sandığı/ziraat bank sandığı, köylünün sermaye ihtiyaçını tamamen karşılayacak durumda değildi. Bu sebeple köylü, zor şartlarda eşrafa başvurdu. Doğal afetler esnasında, kamu maliyesinin içinde bulunduğu olumsuz şartlar sebebiyle Osmanlı merkez bürokrasisi, köylüye gerekli yardımları yeterince yapamadı. Böyle durumlarda devletin onayıyla köylünün, zahire ihtiyaçlarını karşılama görevi eşrafa verildi. Eşraf, köylünün ihtiyaçlarını karşıladı. Ancak bunu, köylüyü, kendisine borçlandırmak suretiyle yaptı. Mecbur kalan köylü, eşrafın şartlarını kabul etti. Daha sonraki süreçte eşraf, çeşitli şekillerde, *mezâlim ve te'addiyâtını* izhar etti. Kendini, köylünün malını, satın almada öncelikli gördü. Bu arada sattığı zahireyi pahalıya verdi. Aldığı ürünleri, ucuza satın aldı. Alım-satım esnasında düşük fiyat uyguladı, hileli kantar kullandı. Kısaca çeşitli usulsüzlükler ve haksızlıklar yaparak, köylüye kötü muamelelerde bulundu.

Küresel ekonomik gelişmelere bağlı olarak gelişen mahallî ve bölgesel ticaretin etkileri Uşak Kazası'nda da görüldü. Bu çerçevede Uşak Kazası'nın, uluslararası ticaret merkezi İzmir ile ticarî münasebeti gelişti. Uşak Kazası, İzmir

⁶⁰ BOA. şD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 68.

⁶¹ BOA. şD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 71.

⁶² BOA. şD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321, lef 21, sahife 71.

şehrine, özellikle hububat, meşe palamutu, deri ve halı sevk ederek, ticarî hacmini arttırdı. Uşak Kazası'nda gelişen ticaret sayesinde Tiridzadeler, Helvacızadeler, Kıyyezadeler, Bacakızadeler, Gedikzadeler, Yılcıncızadeler ve Acemzadeler, *mütemevvilân* sıfatını kazanarak zenginleştiler. Bununla birlikte üretici konumundaki köylü, doğal afetlerin ve iltizam sisteminin olumsuz etkileri sebebiyle, ticarî gelişmeden layıkla istifade ederek, gelir seviyesini arttıramadı. Neticede köylü, varlığını, *hal-i pür-melâl* üzere devam ettirdi.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sadâret Mektubî Kalemi, Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri

A. MKT. MHM. 473/52, 3 Şubat 1874/15 Z 1290; A. MKT. MHM. 495/46, 15 Aralık 1887/29 Ra 1305; A. MKT. MHM. 495/9, 31 Ekim 1887/13 S 1305; A. MKT. MHM. 496/50, 25 Ekim 1887/7 S 1305; A. MKT. MHM. 496/69, 6 Nisan 1888/24 B 1305; A. MKT. MHM. 472/77, 15 Ocak 1874/26 Za 1290.

Bâb-ı 'Âlî Evrâk Odası, Vilâyât Gelen-Giden Defterleri

BEO. VGG. 930, Numero: 14, s. 18, 4 Ekim 1888/22 Eylül 1304.

Dâhiliye Nezâreti Mektûb Kalemi

DH. MKT. 123/41, 17 Eylül 1893/6 Ra 1311; DH. MKT. 1455/100, 19 Ekim 1887/1 S 1305; DH. MKT. 1455/41, 17 Ekim 1887/29 M 1305; DH. MKT. 1457/96, 27 Ekim 1887/9 S 1305; DH. MKT. 1466/107, 30 Kasım 1887/14 Ra 1305; DH. MKT. 1474/42, 4 Ocak 1888/19 R 1305; DH. MKT. 1475/37, 6 Ocak 1888/21 R 1305; DH. MKT. 1479/81, 23 Ocak 1888/9 Ca 1305; DH. MKT. 1486/47, 17 Şubat 1888/4 C 1305; DH. MKT. 1492/50, 7 Mart 1888/23 C 1305; DH. MKT. 1498/80, 3 Nisan 1888/21 B 1305; DH. MKT. 1501/6, 15 Nisan 1888/3 Ş 1305; DH. MKT. 1502/63, 20 Nisan 1888/8 Ş 1305; DH. MKT. 1512/68, 16 Haziran 1888/6 L 1305; DH. MKT. 1566/95, 21 Kasım 1888/17 Ra 1306; DH. MKT. 1617/50, 18 Nisan 1889/17 Ş 1306; DH. MKT. 1679/116, 7 Aralık 1889/13 R 1307; DH. MKT. 1688/76, 9 Ocak 1890/17 Ca 1307; DH. MKT. 1772/30, 16 Ekim 1890/2 Ra 1308; DH. MKT. 2034/111, 25 Aralık 1892/5 C 1310; DH. MKT. 2086/66, 25 Kasım 1897/29 C 1315; DH. MKT. 2095/92, 25 Ağustos 1898/7 R 1316; DH. MKT. 2490/32, 28 Mayıs 1901/9 S 1319; DH. MKT. 2505/102, 2 Temmuz 1901/15 Ra 1319; DH. MKT. 81/34, 9 Temmuz 1893/24 Z 1310; DH. TMIK. S. 16/56, 29 Aralık 1897/4 Ş 1315; DH. MKT. 34/32, 29 Haziran 1895/6 M 1313; DH. MKT. 754/53, 25 Ağustos 1903/1 C 1321.

İrade, Dâhiliye

İrade, Dâhiliye, 65208; İrade, Dâhiliye, 82433, 3 Ekim 1887/15 M 1305; İrade, Dâhiliye, 82581, 11 Ekim 1887/23 M 1305; İrade, Dâhiliye, 83383, 28 Aralık 1887/12 R 1305.

İrade, Hususi

İrade. Hususi. 38, 10 Eylül 1900/15 Ca 1318.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

MV. 25/42, 20 Ekim 1887/2 S 1305; MV. 26/69, 12 Aralık 1887/26 Ra 1305; MV. 27/69, 19 Ocak 1888/5 Ca 1305; MV. 30/19, 19 Mart 1888/6 B 1305; MV. 30/58, 2 Nisan 1888/20 B 1305.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1570/15, Hüdavendigâr 3/440, 8 Şubat 1898/16 N 1315; ŞD. 1584/6, 11 Nisan 1903/13 M 1321; ŞD. DH. 2561/18, Dersaadet 11/351, 1 Nisan 1891/21 Ş 1308.

Yıldız, Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı

Y. A. Hus. 198/87, 16 Ocak 1887/20 R (4) 1304; Y. A. Hus. 207/83, 25 Ekim 1887/7 S 1305.

Yıldız, Perâkende Evrâkı, Komisyonlar Maruzâtı

Y. PRK. KOM. 6/33, 18 Ocak 1888/4 Ca 1305.

Gazeteler

Hüdavendigâr Gazetesi, 1948, 22 Mayıs 1901/3 Safer 1319.

Araştırma Eserleri

AKARLI, Engin Deniz (1976) *The Problem of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University.

BARKAN, Ömer Lütfi (1980) “Öşür”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, s. 799-804.

BARKAN, Ömer Lütfi (1999), “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat, I*, İstanbul, s. 321-421.

ÇAKMAK, Biray (2011), “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, 15, Ankara, s. 63-90.

ÇAKMAK, Biray (2011) “Geç Dönem Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri Üzerine: Uşaklı Tirîdzâde Mehmed Paşa”, *Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 7/13, Ankara, s. 3-29.

GENÇ, Mehmet (1975) “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973*, Osman Okyar (Ed), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 231-291.

HALAÇOĞLU, Ahmet (2011) “Uşak’ta İki Doğal Afet: 1887 Depremi ve 1894 Büyük Yangını”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, 14-16 Nisan 2011*, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Doç. Dr. Mehmet Karayaman (Eds), Cilt II, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, İzmir, s. 695-707.

İNALCIK, Halil (1959) “Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu”, *Bellekten*, XXIII, s. 575-610.

- KARPAT, Kemal H. (2002) *Osmanlı Modernleşmesi*, Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara.
- QUATAERT Donald (1973) *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia, 1876-1908*, University of California, Los Angeles.
- QUATAERT, Donald (2004), “19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Halil İnalcık ve Donald Quataert (Eds), Süphan Andıç (Çev.), Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 885-1051.
- ŞENER Abdüllatif (1990) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul.